

A IV. NEMZETKÖZI SZLÁV RÉGÉSZETI SZEMINÁRIUM

Kelet-Európa középkori története a szlávok elterjedésének és műveltségének megismerése nélkül elképzelhetetlen. A középkori szlávok vizsgálataiban azonban nagy hátrányt jelent, hogy Nyugat-Európaéhoz viszonyítva az írott forrásanyag sokkal csekélyebb. Ez a körülmény fokozott feladatokat ró a régészetre, s részben ez az oka, hogy a szláv államokban a középkori régészet művelését elsődrendű tudományos és nemzeti feladatnak tekintik. A közös problémák tömege szükségszerűen vezetett arra a gondolatra, hogy a szláv népek történetének régész kutatói egymás eredményeinek megismerése és tapasztalataik kicserélése végett időközönként megbeszéléseket tartsanak. 1957-ben született meg a kezdeményezés nemzetközi szláv régészeti munkaértekezletek összehívására. A munkaértekezletre meghívták a szláv népek vezető középkori régészeit, valamint azon szomszédos államok régészettel foglalkozó kutatóit, amelyeknek területén valaha szlávok éltek (Németország, Ausztria, Magyarország, Románia). Az 1957-i varsói, 1958-i moszkvai, 1959-i brünni és az elmaradt 1962-i berlini munkaértekezlet után, 1963. október 22–24-én került sor Budapesten a IV. nemzetközi szláv régészeti szeminárium előadásainak megtartására „Szlávok a Duna-medencében és a Balkánon” témakörből. A szeminárium rendezését a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Kutató Csoportja vállalta, és magyar részről bevonta a középkori szlávssággal foglalkozó rokontudományok művelőit is.

A munkaértekezletet Gerevich László nyitotta meg, kiemelve annak jelentőségét, hogy a magyar régészet bekapcsolódhatott a szláv régészeti hagyatéék vizsgálatába.

A szemináriumon 20 előadás hangzott el; három kutató előadása távollétében sokszorosítva vált ismertté, s az előadásokat néhány hozzászólás követte.

Tekintettel a szeminárium előadásait kísérő nagy érdeklődésre, úgy véljük, hogy az előadások tartalmát legalább részletesen ismertetjük.

A szeminárium elnöke, *I. V. Dovszonok* (Kijev) „A Dnyeper menti szlávok gazdaságának és társadalmi szervezetének jellemző vonásai a balkáni betelepülés korában” c. előadásában azt fejté ki, hogy a Dnyeper vidékén lakó szláv antoknak a Balkán betelepítésében jelentékeny szerepe volt. Áttelepülésük már a IV. századi tömeges átvándorlás előtt megkezdődött. A Dnyeper vidéki szlávoknak tulajdonítható az I. évszázad első feléből származó csernyahovói kultúra, amely római hatásról tanúskodik, míg az évezred második felének helyi kultúrája barbárabb jellegű. A Közép-Dnyeper mellékén kb. 180 lelőhely található, melyben lokális csoportok ismerhetők fel; ezeket a kutatók az orosz őskronika törzseivel vetik egybe. Telepeik erődfítelnek voltak, de a természetfél védett helyen, földművelésre alkalmas talaj mellett építették őket. A csernyahovói kultúrához képest több a földművelés eszköze és háziállatosont. Fémműves központok mutathatók ki és fokolódott a munkamegosztás, viszont a kerámia hanyatlást mutat. A házak csoportosulásából (2–3 házból álló csoportok egymástól nagyobb távolságban) és a leletanyagból (pl. elrejtett kincsleletből) következtet a társadalmi szervezetre. Az előző fél évezredhez képest fejlettebb Dnyeper vidéki kultúrát vitték át az áttelepülők a Balkánra, ahol a bizánci társadalom átalakulásában jelentékeny szerepük lett.

Witold Hensel (Warszawa) „A falu anyagi kultúrája kutatásának régészeti módszerei” c. előadásában rámu-

tatót, hogy a középkor anyagi művelődésének kutatásában a falura kevesebb figyelem fordult, mint a városra. A középkori régész feladatának tartja a pusztá faluhelyek ásatását, egy-egy kis táj komplex vizsgálatát és ezek eredményeinek összehasonlítását. A továbbiakban a következő kutatási szempontokra hívja fel a figyelmet: a földművelés eszközei (pl. eke), a földművelés módszere (pl. gabonaverem vizsgálatával), mellékfoglalkozások (az eszközök kutatása révén), munkaszervezés (pl. egy kastélyhoz tartozó falu ásatásával), a táj képe (településhatár, pl. légifelvétel útján), demográfia (temető-ásatásból), életszint és szokások (leletanyagból), kronológiai kérdések (röntgenvizsgálat és leletösszehasonlítás módszerével).

Kočka Woiciech (Poznań) „A magyarok és szlávok közti régészeti és embertani kapcsolatok a X–XII. században” c. tanulmányában kifejti, hogy a Duna-medence milyen tanulságokat nyújt a népkéveredés sok irányú kutatására. A magyarok és szlávok összeolvadására nézve elveti Fehér Géza négy periódust megállapító feltevését és Z. Váňa nézetéhez csatlakozik, aki szerint a bielőbrdói kultúra a magyarok és szlávok közös sajátja volt és az összeolvadás a XI. században következett be. A továbbiakban a kerpesztai temetőt elemzi etnikai szempontból; az előadó által a honfoglaló magyar és szlovák etnikum embertani jellemzőjéről megadott számok azonban aligha tekinthetők véglegesnek, s így a következtetés is kétes marad. A honfoglaló magyarok számát és szlávokhoz való számarányát Molnár Erik meghaladott becslése alapján változtatja.

Herbert Jankuhn (Göttingen) „A szlávok nyugati határa a korai középkorban Észak-Németországban” c. sokszorosított előadását úgy véli, hogy a szláv–német (szász) határ Holstein területén állapítható meg a legpontosabban történeti és régészeti módszerekkel. Brémai Ádám ugyanis pontosan közli a Nagy Károly korától fennálló határvonalat. Az i. sz. első öt évszázadban Holstein lakói germánok voltak; 500 körül azonban ezek elvándoroltak, és a régészeti kontinuitás megszűnik. A szláv bevándorlás ideje bizonytalan; történeti és régészeti adatok szerint a VIII. században már biztosan itt voltak. A szlávok északi csoportja wagriai, déli csoportja polab etnikum. A XII. századig tartó szláv település nemcsak helynevek, hanem erdőirtások földrajzi vizsgálatából állapítható meg. A gabonaművelés pollenanalízissel igazolható. A szláv falvak csoportokat alkottak; falucsoportonként többnyire egy, néha 2–3 kis földvár található. Ezek leginkább mocsárvárak; bizonyára egy-egy főnök várait. 1000 körül kiépült Oldenburg, s a kis várakat elhagyták; a XI. század végén pedig Ó-Lübeck, az abodrita királyok központja vette át a fő helyet. A szláv és szász lakterületet erdőzóna választotta el. A szász várak a szláv várakkal ellentétben ütelzáró védelmi művek voltak. Kiástak egy gyeppvasrértérmelő szász falut is.

Paul Grimm (Berlin) a tiledai német királyi udvarházról előkerült leletek szláv anyagáról tartott előadást. A szlávok és frankok közötti politikai határ Einhard szerint a VIII. században a Saale volt; a szlávok azonban két ízben benyomult a Saalétól nyugatra Thuringia területére; először 595 és 743 között, másodsor a VIII–XI. században. Erről a helynevek, okleveles adatok és régészeti leletek egyaránt tanúskodnak. A szlávok részét vett az erdőirtásban, így pl. a Harz hegységben levő Hohen-

rode faluban, ahol IX–X. századi szláv kerámia is került elő. A tilledai királyi pfalz, amely 972 és 1194 között szerepel, nagyrészt feltárára került. A keskeny hegyoron levő fővár körzetében templom és a császári épületek helyezkednek el, a tágas elővárban viszont 23 épület, közte több szláv típusú veremház, ahol a kerámia 40%-a német, 60%-a szláv típusú.

J. Poulik (Brno) „Nagymorvaország kapcsolatai a Kárpát-medencével” c. előadásában vázolta Morvaország területének szláv régészeti korszakait: az V. század végétől a VIII. századig tartó ógetéses prágai típusú urnás temetkezést, melyet a IX. században a földbe temetkezés vált fel; behatóan ismertette az 1948 óta folytatott Stare Město-i és mikulčicei ásásokat, amelyek a nagymorva állam magas kultúráról tanúskodó központjait tárták fel számos templommal, rotundával. A nagymorva kapcsolatok történetileg és régészeti Nyugat-Szlovákia területén követhetők legjobban nyomon (Nyitra, Dvůrky stb.), de fellelhetők Zalavárkörzetében is, ahol a fenékpusztai temető nagymorva kapcsolatai felismerhetők.

A. Točík (Nitra) Szlovákia területének régészeti emlékeit ismertette a VI. századtól kezdve. A nyitrai fejedelemség területén kb. a Garamig terjednek az ógetéses temetők és települések prágai típusú kerámiával; a VII. században jelennek meg — kezdetben a Duna balpartján — azok a temetők, amelyeket a külföldi (nem szlovák) kutatók zöme avaroknak tart. Az előadó a földművelésre és kézművességre mutató mellékletek és az antropológiai jelleg alapján szlávoknak mondja. Az avar típusú hagyaték divat kérdése, míg a szláv típusú ékszerek a szláv etnikum bizonyítékai. A nyitrai fejedelemség központja nem a későbbi várhegyen volt, hanem a Zoboralján. Az előadó szerint a nagymorva államszervezet élt tovább a magyar vármegyei és dukátusi szervezetben. A szlovák régészeti hagyaték elterjedésének ismertetésére bemutatott egy térképet, amelyen a VI–XII. századig a szlovákiai leletek fel voltak tüntetve.

Točík előadása vitát váltott ki. Kniezsa István akadémikus kifejtette, hogy az etnikum elsőrendű jellemzője a nyelv; nyelvi kérdés eldöntésére pedig elsősorban a nyelvészet illetékes, nem pedig a régészet. A Točík által bemutatott térképen nincs hely a magyarok számára, holott a helynevek magyar lakosságról is tanúskodnak. Említést tett azon új térképről, amely a Morva birodalom határárt Szegedig viszi le. Ugyanakkor megjegyezte, hogy a magyar nyelvnek az államszervezettel kapcsolatos jövevényszavai nem nyugati, hanem déli szlávok.

Fügedi Erik hozzászólásában három kérdést tett fel. 1. Ha a nagymorva állam olyan erős volt, mi az oka, hogy az államszervezet nyomtalanul eltűnt. 2. A sok kiásított nagymorva templom komoly egyházi szervezetet tételez fel; mi az oka, hogy ez is nyomtalanul eltűnt. 3. Megvolt-e a lehetőség a IX. században, hogy Morvaországban olyan nagy népsűrűséget tételezzünk fel, mint az előadó teszi.

Poulik válasza szerint a magyarok elpusztították a morva birodalmat és az új centrumok másutt létesültek (Mikulčice helyett Znaim). Točík szerint a térképen azért mutatkozik olyan sűrű település, mert a telepek 20 évenként elmozdultak. Ami a központokat illeti, Morvaországban ezek megváltoztak, de Szlovákiában nem, l. pl. Nyitrat.

Mitscha-Märheim hozzászólásában azt fejtette ki, hogy rejthetnek az avar melléklettel ellátott sírok is szlávokat, tekintettel arra, hogy az avar birodalom nagy hatással volt a szlávokra.

Herbert Mitscha-Märheim (Wien) „A szlávok régészeti kutatása Ausztriában” c. előadásában ismertette, hogy a Morva mellékén már a VI. század végétől megjelenik a szláv leletanyag és a VII. században beszivárog a Duna mellékre. A Dráva menti Alpok vidékére írott források szerint 582, Sirmium bevételé után nyomultak be a szláv harcosok, itt viszont a VIII. századig nincs szláv régészeti lelet. A szláv benyomulás ellenére a régi lakosság és a kereszténység eldugott helyeken tovább élt. Az avarok leverése után a szláv lakosság frank uralom alá került. A Morva völgye a IX. században a Nagymorva

birodalomhoz tartozott; az északi erdősávban szláv ógetéses halomsírok (Brandhügelgräber) találhatóak. A frank Duna-vidéken a IX. században a kiterjedt temetővel jellemzett köttlachi vagy karantán kultúra jelenik meg. A gazdag mellékletes sírok a VIII–XI. századi temetőkben a szlávok javára írhatók. Kérdéses, hogy az avar övek hordozói avarok avagy szlávok voltak. A karantánok Karintjától északra való megtelepülése csak 780/790-től igazolható. Sírleletek alapján megállapítható, hogy a bajorok a VI. században a Traun folyóig nyomultak elő. A VIII. századi német előnyomulás a melléklet nélküli sírok miatt nem fogható meg régészetiileg. A IX. század második felére datálható Lajta vidéki leletek morva, ill. szlovákiai analógiáik alapján Szvatopluk pannóniai hadjáratával hozhatóak kapcsolatba. A magyar honfoglalás új helyzetet teremtett, s a X. századi köttlachi sírokban szláv és német lelet mellett magyar jellegű is megjelenik. A XI. században tűnik el a szláv népiség az egész területen.

Josip Korošec (Ljubljana) „Koraközépkori szláv leletek Északnyugat-Jugoszlávia és a Keleti-Alpok vidékéről” c. előadásában kifejti, hogy a szláv honfoglalásnak úgyszólván nem maradt emléke a Balkánon. VII. századi szláv jellegű íves fibulák (Bügelfibel) csak Pannóniából és Kelet-Jugoszláviából ismeretesek. Etnikailag vitatottak a martinovkai kultúrával rokon leletek (Biskupija, Csadjavica). VII. század eleji lehet a ptuji (pettaui) castellumba épített szláv pogány szentély, melyhez hosszú ideig használt temető járul. A Keleti-Alpok vidékének koraszláv régészeti Paula Korošec dolgozta ki sírleletek alapján. Az avar betörések előtti időre datálja a legrégibbi, ún. „karantán csoport”-ot. Ezt egy átmeneti, keresztény elemeket tartalmazó csoport köti össze a köttlachi kultúrával. Az átmeneti csoporttal egyidős a pannóniai avar-szláv kultúra, amely egyes helyeken mélyen benyomult Karintiába. A köttlachi kultúra az említett „karantán” előzményekből fejlődött ki egy újabb szláv hozzávándorlás révén. Keleti peremén keveredik a Pannóniában elterjedt bjelobrdói kultúrával.

Jovan Kovačević (Beograd) „Történelmi és régészeti áttekintés a dél-dalmáciai városoknak a szerbek kereszténységre való térésében betöltött szerepéről” c. előadásában kifejti, hogy az írott források (Kónsztantinosz Porphyrogenétosz, a diokleai névtelen, Dandolo) és a keresztény személynevek megjelenése alapján a IX. századra tehető a délszláv törzsek megtérése. Mint a régészeti és epigráfiai vizsgálatokból kiderül, a tengerparti latin nyelvű keresztény városokban a IX. század első felében 12 templomot építettek, ill. építettek újjá; az újépítés kapcsolatba hozható a szerb Svetepolek királynak azon intézkedésével, hogy az elődei alatt lerombolt latin egyházakat építsék fel. Ugyanerre az időre datálhatók a zsupákban épített templomok. Érdekes, hogy a radovani szent István (mártír) templom donátora, Hurogus (Urog) török nevet visel, amit a szerző kapcsolatba hoz a Dalmáciába költözött avarokkal. Befejezésül megállapítja, hogy a Herakleiosz császár (610–641) alatt levándorolt szerbek megismerkedtek a kereszténységgel, de az áttérés csak a IX. század kezdetén indult meg a tengerparti római keresztény városok hatására, végül I. Basileios császár (867–886) törte meg az utolsó pogány ellenállást.

J. Nestor (București) „A szlávok bevándorlása Romániába” c. előadásában a VI. századdal meginduló beköltözés régészeti emlékeit ismertette, kiterjeszkedve az erdélyi szlávok problematikájára.

Gh. Stefan (București) „Szláv leletek Észak-Dobrudzsában” c. előadásában a Durostorum (Szilisztria) és a Duna-delta közötti limes-vonalon feltűnő szláv leletanyaggal foglalkozik. Prokopiosz szerint a VI. században szivárogtak be szlávok Dobrudzsza területére. A VI–VII. századi emléktananyagban három helyen került elő szlávnak tekinthető ujjas fibula; egy helyütt két olyan kézzel formált durva agyagból készült edény, ami a helyi kerámiától elüt. Sokkal jobban ismert a IX–X. századi szláv leletanyag: három hamvasztásos temető került feltárára; a harmadik, Istria közelében, protobolgárnak tekinthető sírokat is tartalmaz, tehát a szlávok és bolgárok összeolvadását világítja meg.

K. *Mijatev* (Szófia) „A bolgár cárok palotája Tirnovóban” címen ismerteti az 1946-tól 1961-ig folytatott palotaásatás eredményeit. Az 1186-tól 1396-ig fennállott második bolgár cárság székhelye Tirnovo volt. A virágzó feudalizmus II. Aszen Iván (1218–1241) alatt érte el tetőfokát, s zömében ekkor keletkeztek a legnagyobb egyházi és világi épületek; bár ezek méretben és technikai kivitelben nem érik el az első cárság idején épített Pliszka és Preszlav középületeinek nagyságát. A régi Tirnovo két, dombon épített várból s a lábaiknál elterülő városból állott. A magasabb dombon levő várban voltak a cári és főúri paloták, továbbá a templomok. Az 500 éves török uralom alatt a törökök lerombolták, köveit széthordták és kis török házakat építettek helyére. Az ásatások felszínre hozták a cári kastélyt trónteremmel, kápolnával és helyiségekkel, de ezek inkább egy feudális lovagvár méreteit érik el (0,6 ha.), szemben az 50 ha., ill. 25 ha. kiterjedésű Pliszkával, ill. Preszlavval. A három teraszon épült várkastélyt 200 év alatt többször átépítették. A kápolnában előkerült a sismánida Iván Sándor cár szarkofágja.

Sz. Sztancev (Szófia) „Szláv kulturális hatás jelentkezése a protobolgároknál” c. előadásában azokat a VIII–X. századi Al-Duna vidéki temetőket értékeli, melyek az utóbbi időben váltak ismertekké. A bulgáriai Novi Pazar, Jouper és Razdelna, valamint a romániai Histria melletti Castelul, Satu Nou és Sultana területén feltárt temetők temetkezési rítusa rávilágít a szláv és protobolgar lakosság közti kapcsolatokra és a protobolgárok elszlávosodásának folyamatára.

Váczy Péter „Szlávok megjelenése a dunai országokban” c. előadásában forráskritikai alapon ad választ arra a vitatott kérdésre, hogy a szlávok időszámításunk első századaiban, avagy csak a VI. század közepén költöztek a Kárpát-medencébe. A rómaiak gondosan gyűjtötték az adatokat a limesen túl fekvő népekről és különösen jól ismerték a Balti-tenger felé vivő „Borostyán-út” környékét. A római és görög auktorok szerint az i. sz. III. századig a Visztula forrásvidékén a germán *búrok* laktak, mellettük az illíriek számítható *lugiak*, akiknek nevéből szláv képzéssel *Lausitz* neve származik, a Visztulától keletre pedig a steppeig a germánnak mondott *Bastarnus* és *Peucinnus-Beucennus* nép. [Állítólag ezek nevét tartotta fenn a Duna-delta *Peuke* szigete; szerintünk jogosult nekünk továbbélését a Kónsztantinosz Porphyrogenosz által említett *Botu* országnévben keresni; a császár szerint így nevezték saját földjüket az északi (Visztulától nyugatra lakó) szerbek.] Ezek szerint a III. századig a szlávok nem érték el a Kárpátokon túli Galícia és Bukovina területét. A *lugiak* helyét a germán vandálok; a *peukinokét* és *basztarnákét* a gótok foglalták el. A venétek kezdetben a germánoktól keletre lakó kentum-típusú indoeurópai nyelvű erdei vadászok voltak; szétszóródásuk után a helyükre költözött szlávokat is így nevezték. A Visztula-torkolatától nyugatra az *Aestii* nép, keletre *Fenni-k* laktak; utóbbi nem etnikumjelölő név volt, hanem az északi idegenek neve.

A szláv hagyományok közül legjelentősebb, amit Prokopiosz közvetített: a szláv nyelvű szlávok és antok közös neve *Spori* (helyesebben *Spali*) volt. A *Spali* iráni nép volt, mely a szármataék előnyomulásakor telepedett a szlávokra. A *Spali* nép uralmát a III. században a gótok döntötték meg, akik a Fekete-tengerig nyomultak le. A *Tabula Peutingeriana*n szereplő *Veneti* népnév már szlávokat jelöl. Cassiodorus azonosította először a venéteket az antokkal és szklavénokkal; ezt vette át Jordanes *Geticájában*.

A hun előretörés megszüntette a gótok uralmát a szlávok felett. Boz rövid királysága után hun uralom alá kerültek. Az antok lakhelye a Dnyeper és Don közti erdős terület volt. Néhány szlávosan hangzó glossza és helynév nem elégséges annak bizonyítására, hogy a Kárpát-medencében szlávok laktak, mert ezek más nyelvből is magyarázhatók és szláv, ant vagy venét lakosságok egy forrás sem említi e területen. A szklavéneket említő Pseudo-Caesarius a VI. századra datálható. A bizánci források archaizáló népeivel bizonyíték gyanánt nem hozhatók fel. Prokopiosz a Skandináviába visszatérő herulookról közli, hogy a szklavének földjén mentek át; e föld a Kárpátoktól északra lokalizálható. Ugyanitt laktak azok

a szklavének, akikből Hildings langobárd királyfi sereget toborzott. 568 előtt jelentékenyebb szláv beköltözés a Kárpát-medencébe nem bizonyítható. A délre és nyugatra való előnyomulás az avar előnyomulás következménye; a langobárdok feladták Pannóniát és a függő germán népekkel együtt elvonultak, vákuumot hagyva maguk után, s lényegében ez következett be a gepidák bukásával a Tisza vidékén is. A szlávok a VI. század eleje óta kalandozó hadjáratokat indítottak Bizánc területére, és kisebb csoportjaik megtelepedtek a Duna balpartján az Olt alatt, míg az antok zöme a Dnyeszer és Don közötti erdős vidéken lakott. A szklavének lakta terület tőlük nyugatra terült el, de a Kárpátok keleti oldalán lenyúlt Dobrudzásig. A Kárpát-medencébe benyomult avarok a csatlakozott kutrigr-bolgárokat és legyőzött antokat előcsapatként alkalmazva szinte felőrölték a harcokban. A Temes vidékén elfogott harcosaik között 3000 avar, 3000 gepida, 2000 barbár [bolgár?] és 800 szláv volt, ami tükrözi a VI. századvég etnikai viszonyait a Kárpát-medencében.

E sorok írója „A nagymorva birodalom emléke a középkori magyar hagyományban” címen tartott előadásában bemutatta, hogy az uralmukat a Kárpát-medencébe is kiterjesztő nagymorvák emléke Magyarországon hogyan alakult át legendás hagyománnyá, és a XIII. századra hogyan veszett el. 870 körül a magyarok számon tartották, hogy a marótok (nagymorvák) és nándorok (bolgárok) között 10 nap járóföld volt. Kónsztantinosz 56 évvel a honfoglalás után már csak annyit tud biztosan, hogy a magyarok Nagymorviát elpusztították, de a morvák lakóhelye tekintetében bizonytalan. A XI. században írt ösgeztában a népnév megszemélyesítve, mint Marót vezér szerepelt; ő lehetett a fehér-ló-monda hőse. Anonymus Marót vezér és a többnejű kazár Ménrót vezér összehozásából alkotta meg Ménmarót vezér alakját s oda helyezte, ahol két Marólaka falu volt, Biharba. A XIII. századi krónikavariánsok szerint Marót hol lengyel fejedelem volt, aki Veszprém várában székelt, hol a Duna mellett (Pilismarót) várában lakó fejedelmi családtag. Ekkor már nem tudták, hogy a *Marót* nevű falvak hajdan morva lakóikról kapták nevüket s a morvák jelölésére megjelent az új *morva* népnév.

Sós Ágnes „Régészeti adalékok a Pribina-uradalom központja kialakulásának kérdéséhez” c. előadásában rámutat Zalavár jelentőségére mind a XI–XII. századi magyar társadalom, mind a IX. századi szlávok vizsgálata szempontjából, s kifejti annak szükségességét, hogy a kutatást nagyobb területre kell kiterjeszteni. Az 1946-tól 1954-ig tartó ásatás Pribina és Koceel-kori kultúrrejtegeket tárt fel. Megállapítást nyert, hogy Mosaburg mocsári település volt. Földrajzi kapcsolatai inkább a déli szlávok felé mutatnak, de felmerült olyan nyelvészeti nézet is, amely szerint a nyugati szlávok képviselve volt ezen a területen (e nézetet Kniezsa I. cáfolta). Nehezebb kérdést állít elénk az avar—szláv viszony régészeti megoldása. Területünkön hozzájárul a kérdés tisztázásához a Pókaszeptken feltárt hamvasztásos urnatemető, amely VII. századi avar sírokba vágódik be, s így VIII. századnak tekinthető. Zalaegerszegen későavar szórványtelep, Keszthelyen pedig IX. század eleji urnasírok kerültek elő. Zalavár szempontjából legfontosabb a récéskuti bazilika ásatásának 1961-i folytatása, melynek során kitért, hogy a kőbazilikát három réteg előzi meg: az első egy, a VIII–IX. század fordulójáról származó hullámdíszes kerámiával datálható kultúrreteg, a második egy kisebb fatemplom körül elhelyezkedő temető, a harmadik egy nagyméretű háromhajós fatemplom a IX. század második feléből; így a kőbazilika építése István király korára tehető. Az első templom a salzburgi térítés idejéből származik. Pribina egy szlávok lakta egyháziilag szervezett centrumban telepedett meg; az ezután épített háromhajós fatemplom rajna-vidéki kapcsolatokat mutat.

László Gyula „A későavar griffes-indás övek leletcsoportjának kérdései” c., távollétében fel nem olvasott előadásában előljáróban felsorolja a kutatók véleményét, akik e leletcsoportot hun-szármata, avar, bolgár vagy magyar etnikummal azonosították. László Gyula a különféle felfogásokkal vitázva arra az eredményre jut, hogy a)

a griffes-indás leletcsoport későbbi a bizánci pénzekkel datált avarnál, b) a magyar etnikummal azonosítható, c) területileg kiegészítik egymást a honfoglaló magyar leletekkel. Ami a griffes-indás leletanyag szláv voltára vonatkozik, rámutat arra, hogy e temetőket a XI. századi Magyarország néprajzi térképén elhelyezve kiderül, hogy $\frac{3}{4}$ részük tiszta magyar területen fordul elő, $\frac{1}{4}$ részük vegyes szláv—magyar lakterületen és alig 4—5 található szláv helynevekkel jellemzett területen. Hozzávéve ehhez azon antropológiai megállapítást, hogy a griffes-indás leletcsoport embertanilag az Árpád-kori magyarsághoz áll legközelebb, hordozóit magyar nyelvűeknek tekinti. Előadása szerint a magyar vezéri szállások ott terültek el, ahol honfoglaló leletanyag — nem pedig griffes-indás lakosság található. Ennek megoldását az Anonymus [helyesebben a magyar krónikák] és az orosz évkönyvek által leírt kettős honfoglalásban találja meg.

Balassa Iván „A magyar földművelés szláv kapcsolatai” c. előadásában kifejti, hogy a kérdés megoldásában a nyelvészetnek van legnagyobb jelentősége. A földművelést korábban is ismerő magyarság a szabályozott legelő-váltó földművelést a szlávoktól tanulta. E szisztéma és a hosszabb időn keresztül műveletlenül hagyott föld gyakorlatla között azonban nem volt éles határ, amint ezt a szláv eredetű *ugar* és *parlag* szó vegyes használata mutatja. A magyarral rokon szóhasználat a podóliai és szlovákiai szláv nyelvújításokban található fel. A *tanorok* tövissel körülvett gazdasági udvar’ és tövissel körülvett szántóföld’ kétféle jelentése közül az utóbbi szintén szlovák vidéken található fel. E két szó mellé sorolandó a *láz* ’irtásföld’ is. Nyelvészeink eredményei csak részben vágnak egybe a fenti szókölcsönzésekre vonatkozó megállapítással s magunk részéről csak annyit fűzünk hozzá, hogy a szlovák etnikum kialakulása előtt szlovák kölcsönzésről beszélni problematikus.

Bartha Antal „A IX—X. századi magyar—szláv érintkezések kérdéséhez” c. előadásában rövid elvi bevezetés után kifejti, hogy Kelet-Európa népei számára a IX. század a korafeudális viszonyok és az antagonisztikus osztályok kialakulásának korszaka volt. A továbbiakban általánosságban foglalkozik a honfoglalás előtti kijeji—magyar és magyar—kazár kapcsolattal, továbbá a X. századi magyar—szláv érintkezés fő kérdéseivel, a nagymorva—magyar viszonytal, a X. századi magyarországi temetők vitatott etnikai értékelésével, a békés kapcsolatok kifejlődésével és a feudalizálódás folyamatával, amely konszolidálódását a magyar államalapításban érte el. Felhozza, hogy a magyar ekés földművelés török eredetű, és végül rámutat, hogy a korafeudális népiséget nem szabad a polgári nemzetfogalommal azonosítani.

Nemeskür János „A szlávok magyarországi embertani kutatásának módszertani kérdései” című sokszorosított előadásában felveti a kérdést, hogy a történeti embertan mennyiben járulhat az etnogenetikai folyamatok megbízható rekonstrukciójához. Magának az etnikumnak olyan sok ismerve van, ami nehezen fogható meg mind az embertan, mind az anyagi műveltség elemeit vizsgáló régészet segítségével. Civilizációs javak több etnikum tulajdonai lehetnek. Emellett az etnikum időben is változásoknak van kitéve: keletkezik, kifejlődik; más etnikumokkal integrálódik és differenciálódik. A történeti embertan az etnikumnak csupán egy jellemvonását tudja megragadni; a kutató az embertani struktúrát igyekszik megismerni. Befejezésül felvázolja Zalavár vár, kápolna és falu, továbbá Halimba és Kérpuszta temetőinek embertani képét; az első kettőt szláv, a további hármat főként magyar etnikumúnak állapítva meg.

Török Gyula „Egy IX. századi temető (Sopronkőhida)” c. előadásában rámutat, hogy a Sopronkőhídán feltárt temető kevert lakosságról tanúskodik. A fegyverek ugyanis a frankok (bajorok) fennhatóságát árulják el; a női ékszerek párhuzamai szlovén földről ismertek,

ugyanakkor az öntött bronz övveretek avar lakosságra mutatnak. Avar szokás volt a háromágú agancs sőtartó sírbatétele és a szarvasmarhamaszkos temetkezési szokás is. A Sopronkőhídán végzett feltárás az avar kori temetkezések külön csoportjára hívta fel a figyelmet: a IX. századi frank (bajor)—szláv—avar kevert lakosságú temetkezésekre.

Dienes István „Kelet-Európa korafeudális kultúráinak néhány közös vonása” címen előadta, hogy Kelet-Európa népei a IX—X. században hasonló gazdasági és társadalmi fejlődés képét mutatják. A kereskedelem és az idegen katonai kíséret révén bizonyos kultúrelemek egész Kelet-Európában elterjedtek. A legjellegzetesebb ezek közül egy másfél méteres, csüngeszett végű, belső kapcsolású veretes bőrv. Hasonlóan elterjedt a könyök felett viselt nemesfém csuklós karperec, mely egyszerűbb kivitelben alsóbb társadalmi rétegekhez is utat talált. A viselt hasonlósága csak egy vonása a közös fejlődésnek, amely közel egyidőben a kelet-európai államok kialakulásához vezetett.

Az előadások elhangzása után e sorok írója az előző napon felvetett és részben vitatott kérdésekhez szőtt hozzá. Pannónia morva megszállásával kapcsolatban felsorolta a 882—896 ismert adatokat, melyekből csupán annyit állapítható meg, hogy a morvák két ízben feldúlták Pannóniát; tartós berendezkedést igazoló adat nincs. W. Kočkanak a honfoglaló magyarok lélekszámára vonatkozó feltevésére válaszul hivatkozott az eddigi magyar kutatásokra és a kérdéssel foglalkozó tanulmányára (Einwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jh. Bp. 1960; vö. Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963. 45—62.). Arra nézve, hogy a magyarok a vármegye- és dukátus-szisztémát a morváktól vették volna át, hivatkozott Gardizi közlésére a szláv várak menedékvár jellegére nézve; a magyar nemzeti szervezeti területi szervezetté válására; a Duna-kétparti megyékre, amelyek a IX. században két országhoz tartoztak; a közigazgatási jóvevényiszavaink bolgár és szlovén jellegére; a szláv várnevek helynévi értelmezésére; a dukátusi rendszer nagyalföldi kiterjedésére és a magyar államszervezet keleti előzményeire. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a magyarság a nyugati intézményeket, a földművelés fejlettebb formáit és a kézműipari számos ágát jórészt szláv közvetítéssel ismerte meg, s így tudott beleilleszkedni a megtelepült népek európai családjá.

A munkaértekezlet az elnöklő *V. I. Dovszsenok* akadémikus szavaival zárult.

A szemínárium résztvevői október 25—26-án két-napos kiránduláson vettek részt, melynek során megtekintették a Tác fővárosi római kori ásatást, a székesfehérvári, veszprémi, tihanyi és keszthelyi múzeumot, a fenékpusztai feltárást, végül Sós Ágnes vezetésével a zalavári ásatásokat. A vár és a récéskuti bazilika megtekintése után a zalavári termelőszövetkezet megvendégelte a résztvevőket. Ez alkalommal minden résztvevő nemzet nyelvén hangzottak el felkészítőik és baráti választások.

Október 27-én a szemínárium az aquincumi múzeum megtekintése és Leányfalun való rövid időzés után Visegrád és Esztergom műemlékeit tekintette meg; 28-án délelőtt a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti és történeti kiállítását látogatta meg, végül délután záróülését tartotta, amelyen elhatározta, hogy 1964-ben az V. munkaértekezletet Szófiában fogják tartani. [Újabb megállapodás szerint az értekezlet 1965-ben Varsóban lesz.]

Végigtekintve a IV. nemzetközi szláv régészeti szemínárium gazdag programján, megállapíthatjuk, hogy előadásaival hozzásegített fontos tudományos kérdések tisztázásához, a nemzetközi kapcsolatok elmélyítésével pedig a kölcsönös megbecsülés légkörét alakította ki a résztvevők között.

Györffy György